

AMERİKALILARIN ANTEP MİSYONUNUN KURULUŞ VE FAALİYETLERİ HAKKINDA BİR DENEME

*Rahmi DOĞANAY**

ÖZET

Amerikalı misyonerler Anadolu'ya geç gelmelerine karşılık, adeta önce gelenlerle farkı kapatmak için çok sıkı bir çalışma içerisine girmişlerdir. O denli organize ve hızlı çalışmışlardır ki, hiçbir misyon teşkilatı, Anadolu'daki çalışmalarında teşkilat, metot, saha genişliği ve verimlilik açısından Amerikalılara ulaşmayı başaramamıştır.

Amerikan misyonunun gösterdiği bu gelişmede, Amerikan hükümetlerinin yanı sıra İngiltere'nin de Amerikalı misyonerlere yardımcı olması da etkili olmuştur. Hatta Amerikalı misyonerler ilk dönemlerde, Amerika'dan daha çok İngilizlerin desteğini almışlar ve onların kanatları altında gelişmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Amerika, Antep, misyonerlik, Osmanlı Devleti

AN ESSAY ON THE ESTABLISHMENT OF AMERICAN'S ANTEP MISSION AND THEIR ACTIVITIES

ABSTRACT

Since the American missionaries arrived to Anatolia lately, they had been worked very intensively in order to close the gap with the early coming missionaries. They had been worked so organized and rapidly that none of the other missionary organizations could reach to Americans in terms of organization, method, field wideness and effectiveness.

Alongside the American governments, the Britain's supports to the American missionaries had been effective on these

* Doç. Dr., Fırat Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Elazığ e-mail. rdoganay@firat.edu.tr

developments Americans achieved. Moreover, in the earlier periods, the American missionaries had had more support from British than America and had been protected by British.

Key Words: America, Antep, Missionary, Ottoman Empire

Amerikalı misyonerler Anadolu'ya geç gelmelerine karşılık, adeta önce gelenlerle farkı kapatmak için çok sıkı bir çalışma içerisine girmişlerdir. O denli organize ve hızlı çalışmışlardır ki, hiçbir misyon teşkilatı, Anadolu'daki çalışmalarında teşkilat, metot, saha genişliği ve verimlilik açısından Amerikalılara ulaşmayı başaramamıştır.

Amerikan misyonunun gösterdiği bu gelişmede, Amerikan hükümetlerinin yanı sıra İngiltere'nin de Amerikalı misyonerlere yardımcı olması da etkili olmuştu. Hatta Amerikalı misyonerler ilk dönemlerde, Amerika'dan daha çok İngilizlerin desteğini almışlar ve onların kanatları altında gelişmişlerdi.

Osmanlı Devleti'nde faaliyet yürüten Amerikalı misyonerlerin kaynağını çoğunlukla, kısaca Amerikan Board olarak isimlendirdiğimiz “ American Board of Commissioners for Foreign Mission” (ABCFM) adındaki misyoner teşkilatı oluşturmuştur. Bu teşkilatın ilk temsilcileri, 14 Ocak 1820'de İzmir'e gelmişlerdi.¹ Bu teşkilatın tüzüğünde, misyonerlerin gayesi “dinsizler arasında Hıristiyanlığı yaymak” olarak belirlenmişti.

Osmanlı topraklarına ayak basan misyonerlerin Türkiye ve Türkler hakkında bilgileri, daha çok Avrupalı göçmenlerden dinledikleri, seyyah ve bazı İngilizce kaynaklardan elde ettikleri yüzeysel bilgilerle sınırlıydı. Bu bilgilerin çoğu da Osmanlı ile Avrupa arasındaki dini, kültürel ve çıkar çatışmalarından kaynaklanan taraflı bilgilerdi ve Amerikalıların gözünde Osmanlı imajı bu çerçevede oluşmuştu.

Misyonerler, kısa süre içinde Osmanlı Devleti'nin dini karakterini, çok uluslu ve İslam çoğunluğuna dayanan yapısını fark ettiler.² Dinsizler arsında Hıristiyanlığı yaymak gibi bir görev için teşkilatlanmış olan Amerikan Board

¹ David Brewer Eddy, **What Next in Turkey**, The American Board, Boston 1913,s.57; Orhan Fuat Köprülü, “Tarihte Türk- Amerikan Münasebetleri”, **Bellekten**, Cilt LI, Sayı: 200, Ankara, 1987, s. 936.

² Seçil Akgün, “Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesindeki Rolü”, **Atatürk Yolu**, Yıl: 1, Sayı:1, Ankara, 1988, s. 4.

misyonerleri, Osmanlı toplumunda hemen hemen herkesin değişik de olsa bir dini olduğunun farkına vardılar³.

Misyonerler, önce (kâfir olarak niteledikleri) Müslümanları Hıristiyanlaştırmayı, başka bir ifadeyle Protestanlaştırmayı düşündüler. Fakat bunun devletin kanunları ve İslam dininin şartlarından dolayı pek mümkün olamayacağını kısa zamanda anladılar. Ayrıca Türkleri karşılına almaya da pek cesaret edemediler.⁴ Önce İzmir’de yerleştikleri bölgedeki Rumlar arasında, daha sonra da daha verimli bir çalışma olanı olacağı belirginleşen Ermeniler üzerinde yoğunlaşan bir faaliyet ağı oluşturdular. Amerikalı misyonerler, her ne kadar faaliyetlerini Ermeniler üzerine yoğunlaştırmışlarsa da Rum, Yahudi, Süryani, Nesturi, vb. cemaatler üzerinde de yoğun operasyonlarda bulundular.

Önce eğitim, yayın ve tıbbi faaliyetlerle, fazla dikkat çekmeden kendilerine yer edinmeye başlayan misyonerler, daha sonra genellikle esas görevlerini ifa etmeye başladılar. Bu misyonerliğe özgü bir tavidir. Böylece ilk başlarda fazlaca tepki görmezlerken, faaliyet yürüttükleri cemaatler arasında oluşan tepki, daha ileri aşamalarda oluştu.

Osmanlı toprakları ve cemaatleri üzerindeki faaliyetlerinde de bu süreç işledi. Türk –Amerikan resmi ilişkileri başlayana kadar daha temkinli hareket eden Amerikalı misyonerler, 1830’dan sonra Anadolu’nun iç kısımlarına yayılmaya başladılar. İlk yıllarda dil öğrenerek, tercüme yaparak, basın yayın faaliyetleriyle ve tetkik gezilerle fizibilite çalışmaları yapan misyonerler, uygun gördükleri yerlere misyonerlerini göndermeye başladılar. Misyonerlerin faaliyetlerinden ilk rahatsız olan ve tepki gösteren Ermeni Patrikliği olmasına rağmen, birçok Ermeni de misyonerlerin çalışmalarına yardımcı oldu.

Ermeni Patriği, misyonerlerin Ermenileri Protestanlaştırmaları yüzünden, misyonerlerin yanında çalışan veya onlara yardımcı olan cemaat üyelerini cezalandırarak, bazılarını İstanbul dışına sürmeye başladı. Patrik, bu girişimleriyle adeta farkında olmadan misyonerlerin çalışma sahalarını genişletmelerine yardımcı oldu. Sürülen bu Ermeniler, sürüldükleri yerlerde Protestanlık faaliyetlerine devam ettiler.

Oluşan bu zemin üzerinde misyonerlerin faaliyetleri daha da kolaylaştı. Anadolu’nun Maraş, Urfa, Halep, Tarsus gibi birçok yerinde ilk faaliyetler, 1830 yılından sonra görülmeye başlandı. Bu ilk kıvılcımlar, İngiliz misyonerler

³ Uygur Kocabaşoğlu, **Kendi Belgeleri İle Anadolu'daki Amerika**, Ankara 2000, s. 16.

⁴ T. W. Marshall, **Les Missions Chretiennes**, Vol. II, Paris, 1865, s171.

aracılığı ile olmuştu. Kutsal kitap dağıtımıyla başlatılmış olan ilk faaliyetler meyvesini vermiş ve iki vaiz tarafından Antep'te Ermeniler arasında daha geniş ve derin bir şekilde Protestanlık yayılmıştı. Bu iki vaizden biri Mourad Vastabed, diğeri ise “ saçlı” lakaplı Michael Vastabed idi. Ermeni apostolik üyesi olan bu iki kişi, misyonerin yerli yardımcısı olarak öğretmenliğini kabul etti. Aslında onlar hala Ermeni Patrikliğinin kontrolü altındaydılar. Bu yüzden Patrik, kendi cemaatinin üyesi olan Patrik Mourad'ı sürgüne gönderdi. Mourad, sürgündeyken koleradan 1848 yılında öldü. Michael ise yeni inancı sebebiyle bölgedeki bütün mahalli vaizleri reddetti. Fakat baskılar sebebiyle şimdilik sessiz kalıyordu⁵.

İki öğretmen sürgüne gidince, Mourad'ın Antep'teki dinleyicileri arasında bulunan Aurtie Vartani adındaki bir kadın, Eevangelikal fikri yayma işini üstüne aldı⁶. Bu arada Vartani'ye yardımcı olabilecek Bedros adlı bir Ermeni daha gelmişti.

1839 Tanzimat Fermanı'nın yayınlanması üzerine, Protestan misyonerlerle işbirliği yapanların daha rahat hareket edebilecekleri düşünülmüşken, tepkiler daha da büyümüştü. Misyonerlerin Tanzimat Fermanı'nı kendilerince yorumlayarak faaliyetlerini arttırmaya başlamaları üzerine, özellikle bu yıllarda, Patriklik ağır cezalarla Protestanlığa meyledilmesini engellemeye çalıştı. Bu çerçevede Kudüs'e sürgün edilen Bedros, daha sonra buradan kaçarak Antep'e geldi. Bedros'un verdiği vaazlar kısa zamanda ilgi uyandırdı ve Protestan eğilimler arttı. Misyon, bölgede önemli bir ağırlık ve etkinlik kazandı⁷.

Bu arada Amerikalı misyonerler için en önemli zorluk, Protestanlığa meyledenlerin kendi cemaat yöneticileri tarafından cezalandırılmalarıydı. Osmanlı Devleti cemaat şeklinde teşkilatlanmıştı ve devletin sınırları içinde Protestan bir cemaat bulunmadığı için, bir birlik oluşturamadıkları gibi haklarını koruyacak bir merci de bulunmuyordu. Bu yüzden genellikle gizli bir teşkilatlanmaya gidiyorlardı. Bu şartları aslında Amerikalılardan çok İngilizler zorlaştırıyorlardı. Çünkü Fransa Katoliklerin, Rusya da Ortodoksların üzerinde nüfuz tesis ederek Osmanlı devletinin iç işlerine müdahalede diğer devletlere göre üstünlük kurmuşlardı. Protestanların bir cemaat olarak tanınması, en çok İngiltere'nin işine

⁵ Baskılarla ilgili bkz. Erdal Açıkşes, **Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri**, Ankara 2003, s.201-203.

⁶ Andrews Frank Stone, **Acedemies For Anatolia**, Boston. 1984, s. 94.

⁷ Esra Danacıoğlu, **Anadolu'da Amerikan Misyoner Faaliyetleri (1820-1914)**, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) , Ankara, 1987, s. 100.

yarayacaktı. Amerikalı misyonerlerin İngiltere tarafından korunması bu sebeptendi.

İngiliz ve Amerikan destekli misyonerler ve özellikle ünlü İngiliz elçisi Lord Stratford Canning'in⁸ yoğun gayret ve çabalarıyla, 1846 yılında Protestanlar da Osmanlı Devleti tarafından bir cemaat olarak tanındı⁹. Tanınmanın etkisi, Anadolu'nun her tarafında olduğu gibi, Antep'te de kendini hissettirdi ve Protestanlar düzenli bir şekilde faaliyetlerini artırdılar.

Zaten 1846'ya kadar Ermeni Protestanlar oldukça mesafe kat etmişlerdi. 1844 yılında Nesturi misyonu dağıtıldığında, Thomas Laurie ile ünlü misyoner Dr. Azariah Smith, kalan üyeleri Antep üzerinden Beyrut'a göndermişler, Antep'teki faaliyetleri gözlemleyen Dr. Smith, daha sonra İstanbul'dan sürgüne gönderilen Bedros Vartabed Çizmedjian ile tanışmış ve ona Ermeni harfli Türkçe dört kutu kitap vererek, Halep ve Antep'e götürmesi için görevlendirmişti. Vartabed, kitapların tümünü zorlanmadan sattı. Kitap dağıtımı Urfa'da da yaklaşık aynı zamanlarda, bir ayakkabıcı olan Grigos tarafından yapılmıştı. Diğer bir Ermeni Baron Nişan da, İzmir'den Adana'ya başka kitaplar göndermişti. Ermeni rahiplerinden bazıları da Protestanlığa meyledince, bu iş daha da yoğunlaştı. Hovhannes Vartabed Mamigianian diğer okullara ve Apostolik Ermenilere dağıtılmak üzere, İzmir'deki misyon matbaasından temin ettiği kitaplarla Maraş'a gitti¹⁰.

1847 de Antep'te bir misyon merkezi kurulması için şartlar tamamlanmıştı. Bu konuda incelemeler yapmak üzere Henry Van Lennep, 1847'de Antep'e gönderildi. Lennep, Antep'te mükemmel imkânların yanı sıra pek çok düşmanlıkların da olduğunu rapor etti. Kastedilen düşmanlık, Protestan mezhebine geçene eski mezheplerindeki Ermenilerin göstermiş olduğu tepkiydi. Bu düşmanlıklar ve cemaatler arası çatışma bazen oldukça sertleşmiş, Misyonerlere ses çıkaramayan Ermeniler, kendi cemaatlerinden ayrılıp Protestan mezhebine dönenlere karşı sert tedbirler almışlardır. Bazen bu tepki, ev yakmadan ölümle sonuçlanan olaylara kadar ileri götürülmüştür. Benzer olaylar Anadolu'nun bütün bölgelerinde görülmüştür¹¹. Aralarındaki nefret o derece

⁸ Lord Stratford Canning'in faaliyetleri için bkz. Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları** (Çeviren Can Yücel), İkinci baskı, Ankara, 1988.

⁹ D. Eddy, **a.g.e.**, s. 71.

¹⁰ F. Ston, **a.g.e.**, s. 100.

¹¹ Bu husus için bkz. İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Okulları Üzerine Gözlemler", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 3, Ankara, 1962, s. 87-96.

derinleşmiştir ki, ölen Protestan Ermenilerin, Ermeni mezarlığına gömülmesine tahammül edemeyecek bir noktaya gelmişlerdir. Bazen bu cenaze gömdürmeme olayı bir merkezdeki bütün gayrimüslimleri ayaklanma derecesinde hareketlendirmiş, taraflar birbirleriyle kıyasıya bir mücadeleye girişmişlerdir¹². Yaşanan olaylardan Osmanlı Devleti sorumlu tutulmuş ve çözüm aramakta ona düşmüş ve hatta suçlu olarak gösterilmiştir. İngiltere tarafından, Protestanların maruz kaldığı bu tepkilere engel olmadığı gerekçesiyle, Osmanlı Devleti'ne birçok protesto gönderilmiş ve tedbir alınması ve diğer Ermenilerin cezalandırılması için baskı yapılmıştır¹³.

Lennepe'nin raporundan sonra Thomas R. Johnson ve Bedros Vartabed İzmir'den Antep'e transfer edildi. Bu arada yerel ruhban ve yöneticilerin çeşitli engel ve tepkileri ile karşılaşıldı. Misyoner Thomas Jhonson şehir dışına sürüldü. Daha sonra Dr. Azariah Smith, misyoner Crane, Schenieder, buraya eşleriyle beraber yerleştiler¹⁴.

Antep şehri, Anadolu'da yürütülen Amerikan misyoner faaliyetleri arasında birçok ilke de tanıklık etti. İlk Evangelikal kilisesi 1848 tarihinde, 8 üye ile Antep'te inşa edildi¹⁵. Bir yıl içinde 100 üyeye ulaştı. Erkekler ve kızlar için iki cemaat okulu açıldı¹⁶ ve 1855'e kadar bir de kilise binası inşa edildi¹⁷. Bu kiliseler ileriki zamanlarda en fazla üyesi olan misyoner kiliseleri olacaktır.

1850 yılında Dr. Benjamin Schenieder tarafından Antep'te de ev çalışmalarıyla işe başlandı. hemen hemen her misyon merkezinde olduğu gibi, din eğitimi verebilmek, papaz ve vaizler yetiştirmek gayesiyle, 1853'ten sonra ikinci düzeyde teoloji semineri gelişti. Scheineder tam gün öğretmenliğe devam etti. Diğer part-time çalışan dört misyoner ona yardımcı oldu. Okul, 15 öğrencisiyle eğitime başladı. Fakat ev çalışmaları¹⁸ için 4 kişi 1855 de erken olarak mezun

¹² E. Açıkse, **a.g.e.**, s. 203.

¹³ E. Açıkse, **a.g.e.**, s. 204.

¹⁴ U. Kocabaşoğlu, **a.g.e.**, s. 96.

¹⁵ D. Eddy, **a.g.e.**, s. 120.

¹⁶ D. Eddy, **a.g.e.**, s. 120.

¹⁷ F. Stone, **a.g.e.**, s. 101.

¹⁸ Ev çalışmaları belli merkezlerde olmayıp ev ev dolaşarak yapılan çalışmalardır. Mahallelerde uygun bir ev veya bir evin odalarından bir tanesi bu iş için seçilerek orada okur - yazarlık kurslarından ev ve elişlerine kadar birçok konuda kurs ve eğitim verilirdi. Bu hem misyonerlik faaliyeti için bir zemin oluşturur hem de okula gelemeyenlerle yetişkinlerle temas kurmayı kolaylaştırırdı. Özellikle bayan misyonerlerin başlattığı bu eğitim zamanla misyoner okullarından mezun olanlara belirli bir ücret karşılığında bu faaliyet daha yaygın bir şekilde

edildi. Seminerin müfredatı, İngilizce, coğrafya, yeni Ahid, İncil yorumu ve vaizlik den oluşuyordu¹⁹.

Zaman içinde okullaşma faaliyetlerine önem verildi. Okulların programlarının düzenlenmesi için de bir çalışma yapıldı. Artık Antep misyonu büyümüş ve çevresi ile beraber güneydeki faaliyetlerin merkezi haline gelmişti. Yeni bir düzenleme yapan Board teşkilatı, 1860 yılında Türkiye misyonunu bölgelere ayırdığı zaman, İstanbul ve çevresiyle Batı Anadolu, *Batı Türkiye Misyonu* merkez Harput olmak üzere *Doğu Türkiye Misyonu* ve güneyde merkez Antep olmak üzere *Merkezi Türkiye Misyonu* diye üç ana bölgeye ayrıldı.

Bu ayırım yapıldığı zaman, merkezi Türkiye misyonunun merkezi olan Antep'e bağlı olarak halen faaliyette bulunan Adana, Antalya, Maraş, Tarsus ve Haçin gibi merkezler de buraya bağlanmıştı.

1860 yılında bu misyon, 5 istasyona, 20 uç istasyona, 12 Protestan kilisesine kayıtlı 600 üyeye ulaşmıştı. Bölgedeki Protestan cemaat sayısı 3690 civarındaydı. Bölgede 26 okul ve buralarda okuyan 567'si kız, 1365 öğrenci bulunuyordu. Amerikalıların sayısı ise, 8'i misyoner 16 kişiydi²⁰.

Kadın eğitimi misyonerler için ayrı bir öneme sahipti. Yeni neslin yetişmesinde en etkili kişi şüphesiz annelerdi. Bu sebeple Antep'te, hem aile yapısı, hem de çocukların eğitimi için gerekli olan kadın eğitimine de önem verildi. İlk Protestanlık faaliyetleri sırasında dışlanan ve sürülen papazların yerine görevi yüklenen Vortani ve Gregoryan, cemaat okulu liderlerinden biri olan ve daha sonra Protestan olduğu için inançları sebebiyle görevinden alınan Kevork'un da yardımcıları, Dr. Azariah Smith'in destek ve organizasyonu ile kısa zamanda eğitim daha düzenli hale getirildi. Dr. Smith, bir başkan olduğu kadar bir doktor olarak da etkiliydi.

İlkokul faaliyetlerinde genellikle bir evin odası kiralanıp, tefriş edilerek orada derse başlanırdı. Kilise binaları yapıldıktan sonra genellikle okul için de bir bölüm inşa edilirdi. Antep'te de ev çalışmalarıyla başlayan eğitim faaliyetleri, daha sonra binaların inşası ile sistemli bir hale getirilmişti. Ermeni Protestan cemaatinin kızları ve erkekleri için açılan okullardan başka, Kayacık kilisesinin yanında Kürkciyan Varjaran diye adlandırılan bir ortaokul da yapıldı. Bu okul

yürütülmüştür. Bu faaliyetlerin genel amacı, hem cemaatlerine yeni üyeler kazandırmak hem de kendi cemaatlerinin sosyal ve ekonomik durumlarını diğer cemaatlere göre yükseltmekti.

¹⁹ F. Ston., **a.g.e.**, s. 101.

²⁰ U. Kocabaşoğlu, **a.g.e.**, s. 110.

Kürkciyan ailesi tarafından finanse edildi. Ortaokul ikinci kiliseleri olan Hayk kilisesi ile beraber, Niziplian Adour Ağa adındaki bir üye tarafından inşa ettirildi. Ayrıca Niziplian, Tankaran olarak da bilinen, YMCA²¹ şeklinde simgelenen, halkın kutsal ve dini aktivitelerde kullanması için bir bina da bağışladı²².

Misyoner okullarının gelişmesinin en güzel örneklerinden biri, Myra Procter tarafından 1859 yılında açılan kız ortaokuluydu. Okul, bir oda kiralanarak sekiz kız öğrencisiyle faaliyetine başladı. Bu okul için bir yönetim merkezi açılarak, 1866'da kendi binasına taşındı. On yıl sonra yaklaşık iki kat kapasiteye ulaştı. Bu kuruluş öyle hızlı büyümüştü ki, başka bir yerde, çok geniş bir bina inşa edilerek oraya taşındı. Üç yıl sonra bina yangında kısmen hasar görmüş, fakat kısa zamanda tamir edilmişti. Okulun müdiresi Doktor Merrill'in eşi Bayan Merrill'di. Okul, 1886 yılında Osmanlı hükümetince rüşdi (orta) kız okulu olarak tasdik edilmişti. Ortalama her yıl 68 gündüz, 32 yatılı öğrenci okumaktaydı. Okulun eğitim kadrosunda ise 5 tanesi Osmanlı vatandaşı, 4 tanesi Amerikan vatandaşı olmak üzere 9 kadın öğretmen vardı. Bir tane de Osmanlı uyuğundan (öğretmenlere yardımcı olan) erkek görev yapardı. 1891'de Bayan Procter, bu okulda 200'den fazla kızın mezun olduğunu gururla beyan ediyordu. Bu okulun binası, Gaziantep savaşı sırasında ayakta kalan binalardan bir tanesidir. Hastanenin hemşirelerinin ikametgâhı olarak kullanılmıştır²³.

Bu tür kız okulları misyonerler için çok önemlidir. Çünkü bu okuldan mezun olanlar kendilerinin elçisi olarak köylere, kazalara ve diğer merkezlere, bayanlar için öğretmen olarak gidebiliyorlardı. Onlar için yerli yardımcılar hem daha ucuza mal oluyor, hem daha az ücretle çalışıyorlar ve hem de kendi cemaati onlara daha çok güveniyordu. Misyonerlerin ifadesiyle, “yerli bir nebat olarak kök salıyorlardı”. Ayrıca erkeklerin giremediği cemaat evlerine ulaşabilmenin yolunu da açıyordu. (O dönemlerde gayri Müslim cemaatlerde de Müslümanlar gibi kaç göç âdeti vardı. Yabancı bir erkek harem kısmına giremezdi.)

Ayrıca bu yerli bayan yardımcılar, evlerde seminerler toplayarak bayanlara ev işi, dikiş, nakış vb. konularda kurslar da düzenliyorlardı. Bu tahsilli bayanlar, aynı zamanda Amerikan okullarından mezun olan değişik mesleklerdeki erkekler ve papazlar için de hazır bir eş olarak düşünülüyordu. Çünkü genellikle

²¹ Dünyanın bir çok ülkesinde faaliyet yürüten ve bir gençlik kulübü gibi çalışan YMCA için bkz. Paul Super, **What is the Y.M.C.A.?**, New York, 1992.

²² F. Stone, **a.g.e.**, s. 102.

²³ Uğuroğ Barlas, **Gaziantep Tıp Fakültesi Tarihi ve Azınlık Okulları**, Karabük, 1971, s. 46; F. Stone, **a.g.e.**, s. 102.

misyonerler de çalışma sahalarına eşleri ve hatta çocukları ile beraber gelir ve onlar da misyonda çalışırlardı.

Amerikalı misyonerlerin teşkilatlarının bu kadar gelişme göstermesi, bir arz talep prensibinden de kaynaklanıyordu. Protestan Ermeni cemaati, daha kapsamlı ve daha yaygın bir eğitim ağı kurmaya çalışan diğer misyon faaliyetlerini de izleyerek, onlardan geri kalmamak için adeta Amerikalıları sıkıştırmaya başlamışlardı. Aslında Amerikalıların yetiştirdiği Ermeniler, aynen Amerikalılar gibi daha girişimci ve menfaatçi olmaya başlamışlardı. Amerikalılar onları yönetmek, yönlendirmek istediklerinde, Ermeniler de Amerikalılardan isteklerini arttırarak, onları yönlendirmeye çalıştılar.

Şehir merkezlerinde, ilkokuldan teoloji okuluna, orta okuldan ev okullarına kadar çeşitlilik arz eden bu misyon ağı, gezici misyon çalışmaları sayesinde en küçük mezraya kadar ulaştırılmaya çalışıldı. Aslında bu çalışma, misyonerlerin yönetiminde genellikle de misyonerlerin yetiştirdiği yerli yardımcılarının faaliyetleriyle oluyordu. Aynı zamanda misyonerlik bir iş kolu haline gelmişti. Birçok Protestan Ermeni, misyonun belli müesseselerinde para karşılığı çalışmaya da başlamıştı.

Genellikle denetimden uzak ve ruhsatsız olarak açılan okullar, zaman içerisinde Osmanlı Devleti içinde sebep oldukları karışıklıklar ve verdikleri eğitim sebebiyle dikkat çekmiş, fakat bir türlü denetime tabi tutulamamıştır. Bu durum, devlet aleyhinde yürüttükleri faaliyetlerde cemaatleri cesaretlendirmişti de.

Misyonerler, hem kendilerine bağlı cemaatlerin isteklerini karşılamak, hem de diğer misyon teşkilatları ile Osmanlı Devleti'nin açmış olduğu okullara karşı mücadele etmek durumundaydı. Her cemaat, kendine yönelik faaliyet yürüten teşkilatları diğer teşkilatlarla mukayese etmeye başlamıştı. Osmanlı Devleti yöneticileri de zaman içerisinde değişik sebeplerle, bir türlü önüne geçemediği bu okullara karşı, devlet okullarının sayıca daha fazla ve eğitim kalitesi bakımından daha iyi bir eğitim ağı kurmaya çalıştı. Bu mücadeleyi iyi sezinleyen Protestan Ermeniler de misyonerleri adeta sıkıştırmaya başladı.

Antep'te yapılan bu çalışmalar, yüksek seviyedeki bir okul için alt yapıyı oluşturmuştu. Antep'teki orta dereceli okullara daha küçük merkezlerdeki alt seviyedeki okullardan seçilerek alınan öğrenciler, genellikle yatılı olarak eğitilirdi. Yatılı okul, misyonerler tarafından öğrenciyi daha fazla kontrol edebilmek, istedikleri eğitimi verilmek için daha verimli bir metot olarak görülüyordu. İstasyonlarda da orta dereceli pek çok okul istenilen seviyeye

ulaşmıştı. Mesela, bunlardan Maraş oldukça önemli bir merkezdi. Antep'tekine benzer bir şekilde, Maraş'ta da okul ağı oldukça genişlemişti. İlk Protestan İlkokulu 15 Maraşlı aile için açılmıştı. 1854 yılında kurulan Maraş istasyonu²⁴, bu ilk kıvılcımları da geliştirerek, 3 Ermeni Protestan kilisesi oluşturdu. Onlar, cemaat çocukları için ortak bir okulu da destekledi.

Ayrıca Maraş'ta orta seviyede bir Protestan erkek akademisi ve vusta diye bilinen bir kız semineri vardı. Bu okullar, Bayan Procter'ın Antep'teki okulundan mezun biri tarafından açılmıştı. Bu kız semineri, öğrencilerini Josephine L. Coffing tarafından tesis edilen Maraş kız yüksek okuluna girmeleri için hazırlıyordu. Pek çok Protestan ilkokul öğretmeni, bu enstitüde eğitildi. Örnek olarak, 1874'te Maraş bölgesindeki 25 öğretmenden 15'i bu okuldan mezundu²⁵.

Maraş kız okulu, 1879 yılında yapılan bir düzenleme sonucunda, kadınların daha çok ihtiyaç duyduğu eğitimi vermek gayesiyle Haçin'e taşındı. İhtiyacın ötesinde, faaliyetleri için uygun zaman bulunuyordu. Josephine Coffing de okulla beraber oraya taşındı. 1861 de sürüldüğü cemaate geri dönen Josephine Coffing'e, Charlotte ve Dr. Spencer refakat ediyordu. Hayatının 25 yılını burada geçiren Bayan Coffing, Haçin ev okulunu dünyada şöhreti çok duyulan bir müessese durumuna getirdi. 1898'de okulda 159'u ilk, 60'ı orta, 21'i ise yüksek kısımda olmak üzere 240 kız öğrenci bulunuyordu. Bunların 72'si devamlı okulda kalıyordu. Bunlar 16 değişik yerleşim bölgesinden okumak için buraya gelmişlerdi. Buradan mezun olan öğrenciler, genellikle Maraş'taki kız kolejine götürülmek için hazırlanıyorlardı²⁶.

Haçin'deki ev okulu, bayan misyon teşkilatı WBMI tarafından da destekleniyordu. Örnek olarak 1907 yılında 1647.36 dolar bağış yapmıştı. Bu okulda vokal müzik, dikiş dikme, beden eğitimi haricinde olabildiğince akademik düzeyde konular öğretilirdi.

Misyonerler, bazen Haçin'e taşınan kız okulu gibi okulları ihtiyaç ve değişen değerlere göre başka merkezlere taşıyabiliyordu. Antep'te açılan teoloji okulu da 1865 yılında misyonun onayıyla Maraş'a taşınmıştı. Anadolu'da sadece dört tane olan bu teoloji seminerlerinden bir tanesi de böylece Maraş'ta gelişmeye başladı. Okulda Amerikan stili üç yıllık eğitime geçilerek seminer diploması

²⁴ Joseph L. Grabill, **Protestan Diplomacy and the Near East**, Minneapolis, 1971, s. 15.

²⁵ F. Stone, **a.g.e.**, s. 103.

²⁶ F. Stone, **a.g.e.**, s. 139.

verilmeye başlandı. Okulun birçok misyoner ve yerli yardımcıyla desteklenen eğitim kadrosuna ilaveten, 3313'ü İngilizce olmak üzere çok sayıda Ermenice ve Türkçe kitaptan oluşan, teoloji konusunda mükemmel bir kütüphanesi de mevcuttu. Bu okul, savaş sebebiyle Ocak 1914'te kapanıncaya kadar, 44 yıl Maraş'ta faaliyette bulundu.

Robert Koleji ve Suriye Protestan Koleji'nden sonra Hıristiyan nüfusun yoğun talebi üzerine, Amerikan Board Anadolu'da erkek akademileri ve kadın seminerleri kurmak zorunda kalınca, bu süreçte oluşan geniş eğitim ağına, 1870'lerde Antep koleji de eklendi. Antep'te bir kolej kurulması çalışmaları sonucunda, 1870 de Urfa'da toplanan Kilikya Ermeni Evengelikal Birliği'nin yıllık toplantısında ilk resmi müracaat yapıldı. Misyonerler her ne kadar eğitim ve benzeri faaliyetler için uğraşsalar da, onlar için Amerikan menfaati her şeyden önce gelmekteydi. Benzer konularda mutad olduğu üzere, bu konu hakkında da tetkikler yapıp ihtiyaçlar ve menfaatler hesaplandı.

Yeni Protestan yetkililer bölgedeki bütün personelin Tillman C. Trowbridge'in²⁷ liderliğinde Antep'te kurulacak bir kolejde toplanmasını istediler. Trowbridge'ler (karı, koca) Maraş Teoloji Semineri'ne atanıncaya kadar Türkiye'nin doğusunda ve batısında on iki yıl görev yapmıştı. Amerikan Board Sekreteri Clerk, 1871'de Türkiye'yi ziyaret ettiği zaman Trowbridge, Merkezi Türkiye'de bir koleje ihtiyaç olduğuna O'nu ikna etti. Bu çalışmalar meyvesini verdi ve Dr. Clerk'in tavsiyesi üzerine danışma komitesi, okulun açılması için çalışmaların başlamasına izin verdi²⁸.

Merkezi Türkiye kolejinin kurulmasının gerekçesi, (1872 tarihli bir broşürde) şöylece belirlenmişti: “ *böyle bir kolejin açılması zamanının geldiği konusunda en küçük bir kuşkuyla yer yoktur. Türkiye dünya ulusları arasında onurlu bir yer elde etme yolunda hızlı gelişmeler kaydetmektedir. Her yerde okullar açılmakta, kitaplar, gazeteler yayınlanmakta, demiryolları inşa edilmekte ve ülke yeni bir plana göre yeniden yapılanmaktadır*”²⁹. Bu görüşlere hümanist bir görünüm kazandırılmalıydı. Gerekçesi ise yine hazırdu “ *İslam uygarlığı ile çepeçevre sarılmış Hıristiyan gençliği kötülüklerden korumak*” ve ayrıca

²⁷ Troubridge 1831'de Mişğın'da bir çiftlik evinde doğdu. Marsilya üniversitesindeki kolejde okuduktan sonra New York'daki birleşik teoloji seminerinden mezun oldu. 1856 yılında Türkiye'ye geldiğinden beş yıl sonra İncil'i modern Ermeniceye çeviren Dr. Elias Riggs'in kızı Margret ile evlendi.

²⁸ F. Stone, **a.g.e.**, s. 139.

²⁹ U. Kocabaşoğlu, **a.g.e.**, s. 142.

“yalnızca gençlerin entelektüel ve kültürel düzeyini yükseltmek değil, fakat daha önemlisi onları istekli, sadık ve fedakâr Hıristiyanlar olarak da yetiştirmekti.”³⁰

Ne kadar İslam veya Türk düşmanlığı yapılırsa, bu müesseselere yardım ve ilgi o denli yükselirdi. Amerika'da veya Avrupa'da yapılan ezilmiş Hıristiyan edebiyatı, misyonerlere para, manevi yardım ve himaye sağlıyordu. Bu kötü propaganda sonucu dünya kamuoyu kolaylıkla Osmanlı aleyhine dönebiliyordu.

Merkezi Türkiye kolejinin kuruluş izni için 1872 yılına kadar çalışmalar devam etti. Açılış için gerekli fonun oluşturulması için mütevelli heyetler oluşturularak bağış toplanmaya başlandı. Yerli halkın destek ve yardımlarıyla beraber Trowbridge İngiltere ve Amerika'ya giderek para toplamaya başladı. İngiltere'de 15 bin dolar toplamayı başarmıştı. Yerli halkın da desteğiyle fon oldukça gelişme gösterdi.

Bu arada merkezin diğer okulları da, bu yeni düzenlemeye uyum sağlayacak hale getirilmeye çalışıldı. Çünkü aynı merkez, Maraş'taki teoloji semineri ile merkezi Türkiye kız koleji içinde faaliyet yürütecekti. Öğretim üyesi temini için de okullardaki bazı yerli yardımcıları tedarik edilmeye başlandı ve eğitimlerini yükseltmek için Amerika'ya gönderildi. Maraş Teoloji Semineri, fen bölümü öğretim üyesi Alexander Bezjian Amerika'da Yale'de eğitim görerek tekrar geri döndü ve kolejde görev aldı. Yine bu düzenlemeler çerçevesinde, Maraş Teoloji Semineri fen bölümü 1875'de kapatıldı.

Bu kadar geniş çalışma, düzenleme ve fon oluşturmak için gösterilen gayretler sonucunda, merkezi Türkiye koleji 1876 Ekiminde kendi binası henüz yapılmadan hazırlık, bilimler ve tıp bölümü olmak üzere üç bölüm halinde açıldı. 1877 yılında kolej binası inşasına başlandı. Ertesi yıl yeni binasına taşınarak, 15 Ocak 1877'de Osmanlı Hükümetinin bir idadi (lise), olarak ruhsat vermesiyle de kuruluşunu tamamlamış oldu. Merkezi Türkiye Koleji, Anadolu'da yine bir ilke imzasını atmış, Anadolu'daki misyoner okullarında bulunmayan tıp bölümü açılmıştır. Kolejin yüksek kısmında tıp, eczacılık, dişçilik, ekonomi, edebiyat ve matbaacılık alanlarında eğitim verilirdi³¹. Merkezi Türkiye Kolejinin eğitim dili Türkçeydi. Fakat fen bilimlerinde ders kitapları İngilizce olduğu için öğrencilerin İngilizce de öğrenmeleri gerekiyordu. Aslında Türkçe ve İngilizcenin yanı sıra Ermenice de öğretiliyordu. Hatta Ermenilere Ermeniceyi ilmen öğreten ve Ermenice kitap, dergi vb. yayınlarla gramer kitapları da basıp, tedarik ederek

³⁰ F. Stone, **a.g.e.**, s. 140; U. Kocabaşoğlu, **a.g.e.**, s. 142.

³¹ E. Danacıoğlu, **a.g.t.**, s. 100.

adeta Ermenilere Ermeniceyi öğreten yine misyonerler olmuştu. Başta İngilizce öğretme taraftarı olmayan misyonerler, genellikle kendi cemaatlerinin belirli yerlere gelebilmeleri ve ticarete başarılı olabilmeleri için Türkçe öğretirlerdi. Amerika'ya göçü engellemek ve benzeri sebeplerle, ilk yıllarda okullarına hemen İngilizce öğrenmeye çalışanları kabul etmiyorlardı. Fakat zaman içerisinde, okulun yüksek kısımlarında, özellikle İngilizce eğitimi ağırlıklı bir yer edinmeye başladı. İngilizce eğitiminin verilmesinde bir diğer etkende misyonerlerin kendi aralarındaki rekabetti³².

Bilim bölümündeki dersler oldukça kapsamlıydı. Dört yıllık müfredat uygulanan bu bölümde: **Birinci Yıl:** Tarih, Yüksek Cebir, Felsefe, Fiziki Coğrafya

İkinci Yıl: Trigonometri, Felsefe, Astronomi, Kimya

Üçüncü Yıl: Yüksek Matematik, Mineraloji, Ticaret Hukuku, Analitik Geometri Botanik, Ekonomi Politik, Retorik, Genel Tarih.

Dördüncü Yıl: Uygarlık Tarihi, Felsefe, Mantık, Ahlak Felsefesi, Uluslararası Hukuk, Jeoloji, Analitik Kimya, Matematiksel Astronomi, Felsefe Tarihi.

gibi dersler okutulurdu³³.

Tıp Bölümünde ise 1880'li yıllarda şu dersler okutuluyordu:

Birinci Yıl: Anatomi, Botanik, Kimya, Pratik Anatomi,

İkinci Yıl: Anatomi, Analitik Kimya, Fizyoloji, Materia Medica, Genel Patoloji, Pratik Kimya, Pratik Anatomi, Klinik.

Üçüncü Yıl: Klinik, Doğum Bilgisi, Teşhis ve Uygulama, Genel Cerrahi, Hastanede Çalışma, Pratik Eczacılık.

Dördüncü Yıl: Tedavi, İşlevsel Cerrahi, Göz ve Kulak, Jinekoloji, Tababet Hukuku, Klinik ve Hastanede Uygulama, Mezuniyet Tezi.

Mali durumu bozulmaya başlayan kolej, tıp bölümünün son sınıfını 1886 yılında Halep'e taşıdı ve bu bölüm 1888 yılında kapandı³⁴.

³² E. Açıkse, **a.g.e.**, s. 205-206.

³³ U. Kocabaşoğlu, **a.g.e.**, s.146.

³⁴ F. Stone, **a.g.e.**, s. 168 v.d; U. Kocabaşoğlu, **a.g.e.**, s. 147.

Kolej, bir Protestan Okulu olmasına rağmen o dönem için eğitim kalitesi ve Amerikan koruyuculuğu okula bütün mezheplerden öğrencinin gelmesine sebep olmuştu. Hatta bütün Osmanlı Devleti sınırları içinde olduğu gibi, Merkezi Türkiye misyonunun her kademesindeki okullarına, az sayıda da olsa Müslüman öğrenciler de kayıt yaptırmıştı. Aslında bunu misyonerler de destekliyordu.³⁵

1880'lerden sonra Osmanlı Hıristiyanları arasında, değişik boyutlarda hareketlenmeler de kendisini hissettirmişti. Bu olaylarda okulların rolü, hem misyonerler, hem isyancılar, hem de Osmanlı yöneticileri tarafından bilmekteydi. Zaman içinde tepkiler bu müesseseler üzerinde yoğunlaştı. Merkezi Türkiye Koleji'nin tıp fakültesini tekrar açmayı düşündüğü sıralarda, 1892 den sonra olaylar yoğunlaştı. Kolej, bir nifak merkezi olarak görülmeye başlandı.

Birinci dünya savaşı başında pek ses çıkarılmayan Amerikan okullarının faaliyetleri, Amerika'nın savaş girmesinden sonra da devam etmekle beraber, aksamalar oldu ve şartlar zorlaştı. Bu durumda misyonerlerin ve okulların davranışları da etkili olmuştu. Bütün Amerikan misyon okullarında olduğu gibi, Antep'teki okul ve hastane de işgal kuvvetlerinin karargâhı olarak kullanılmaya başlandı ve çarpışmaların merkezi haline dönüştü.³⁶ Hastanenin faaliyetleri devam etmekle beraber, okullar faaliyetlerine devam edemedi. Mondros Mütarekesi'nden sonra tekrar açılmak istendiyse de, bu durum uzun süre sürdürülemez, 1924 yılında okul Halep'e taşındı.

Amerikalı Misyonerler, faaliyetlerinde ihtiyaç duydukları bütün araçları maharetle kullanabilmişlerdir. Antep de bu merkezlerden biridir. Birçok misyoner teşkilatı, bu faaliyetlerinde genellikle basın yayını önemli bir araç olarak gördüler. Daha önceleri başka matbaalarda basılmış olan kitap ve risaleleri Antep ve çevresinde dağıtan Amerikalı misyonerler, imkân buldukları ilk anda, burada da bir matbaa açmışlardır. Kız okulunun müdiresi Marry Hallister'in gayretli çalışmaları sonucu, 1880 yılında misyon bir matbaaya da kavuşmuştur. Bu matbaa, ilk yılında değişik dillerde 500 000 sayfadan fazla baskı yapmıştır³⁷.

Bütün misyonerlerin faaliyetleri için başvurdukları bir diğer faaliyet şekli ise sağlık misyonudur. Amerikalılar da bunu en iyi şekilde kullananların başında

³⁵ U. Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 148.

³⁶ Daha geniş bilgi için bkz. Sadettin Gömeç, *Milli Mücadelede Gaziantep*, Ankara, 1989; Ayrıca bkz. Ayten Sezer, *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)*, Ankara, 1999, s.13-14.

³⁷ Uygur Kocabaşoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. Yüzyılda Amerikan Matbaaları ve Yayımıcılığı", *Murat Sarıca Armağanı*, (Ayrı Basım), İstanbul, 1988, s. 277-278.

gelmekteydi. Onlar bunu hizmet olarak değil, araç olarak kullanıyorlardı. misyonerler “*insanın olduğu yerde acılar vardır. Acıların olduğu yerde doktorluğa ihtiyaç vardır. Doktorluğa ihtiyaç olan yerde misyonerlik için uygun bir fırsat vardır*”³⁸.” Diyerek; sağlık misyonun, diğer faaliyetleri için insanlara yaklaşmanın en iyi yolu olduğunu vurguluyorlardı.

1847-1848 yıllarında Dr. Azariah Smith tarafından başlangıçta gezici olarak başlatılan sağlık misyon teşkilatı, zaman içerisinde yerleşik hale gelerek, ilk binası 1878 yılında inşa edilen Antep'teki Azariah Smith Hastanesi'nde 1912 yılına kadar 54248 hasta tedavi olmuştur. Yapılan 656'ı cerrahi operasyonundan 15'inde hasta ölmüştür. Bu, Amerikan Board'ın bütün teşkilatları arasında bir rekordur. Özellikle Dr. Shepard'ın faaliyetleri oldukça ilginç bir gelişme sağlamış ve adeta köylüler misyonerleri “Shepardcılar” olarak tanımaya, onunla özdeşleştirmeye başlamışlardır³⁹. Savaş sırasında ve sonrasındaki gelişmeler yüzünden bu kurumlara düşmanca hisler besleyen Müslümanlar, Sağlık misyonunu bir hizmet olarak görüp, hastanelere dokunmamışlardır.

³⁸ Mustafa Halidi- Ömer Ferruh, **İslam Ülkelerinde Misyonerlik ve Emperyalizm**, Çeviren: O. Şekerci: İstanbul 1968, s. 68 .

³⁹ Hastanenin faaliyetleri ile ilgili geniş bilgi için bkz. U. Barlas, **Gaziantep Tıp Fakültesi Tarihi ve Azınlık Okulları**, Karabük 1971.

Aıntab en 1919.
Partie Est de la ville. Eglise grégorienne. Citadelle.

Aıntab en 1919.
Une partie Ouest de la ville. Hôpital américain.

KAYNAKÇA

- AÇIKSES, Erdal, **Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri**, Ankara 2003
- AKGÜN, Seçil, "Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesindeki Rolü", **Atatürk Yolu**, Yıl: 1, Sayı:1, Ankara, 1988.
- BARLAS, Uğuroğlu, **Gaziantep Tıp Fakültesi Tarihi ve Azınlık Okulları**, Karabük, 1971
- DANACIOĞLU, Esra, **Anadolu'da Amerikan Misyoner Faaliyetleri (1820-1914)**, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) , Ankara, 1987, s. 100.
- EDDY, David Brewer, **What Next in Turkey**, The American Board, Boston 1913.
- GÖMEÇ, Sadettin, **Milli Mücadelede Gaziantep**, Ankara, 1989
- GRABILL, Joseph L., **Protestan Diplomacy and the Near East**, Minneapolis, 1971
- HALIDI, Mustafa-FERRUH, Ömer, **İslam Ülkelerinde Misyonerlik ve Emperyalizm**, Çeviren: O Şekerci: İstanbul 1968.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur, " Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. Yüzyılda Amerikan Matbaaları ve Yayımcılığı", **Murat Sarıca Armağanı**, (Ayrı Basım), İstanbul, 1988.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur, **Kendi Belgeleri İle Anadolu'daki Amerika**, Ankara 2000.
- KÖPRÜLÜ, Orhan Fuat, "Tarihte Türk- Amerikan Münasebetleri", **Belleten**, Cilt LI, Sayı: 200, Ankara, 1987.
- MARSHALL, T. W., **Les Missions Chretiennes**, Vol. II, Paris, 1865, s171.
- ORTAYLI, İlber, "Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Okulları Üzerine Gözlemler", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 3, Ankara, 1962, s. 87-96.
- POOLE, Stanley Lane, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları** (Çeviren Can Yücel), İkinci baskı, Ankara, 1988.

SEZER, Ayten, **Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)**, Ankara, 1999

STONE, Andrews Frank, **Acedemies For Anatolia**, Boston. 1984.

SUPER, Paul, **What is the Y.M.C.A.?**, New York, 1992.